

Тимошенко Віра Іванівна, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ М. О. БЕРДЯЄВА

Проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яку вирішує кожна цивілізована держава, нерозривно пов'язана з необхідністю знайти шляхи подолання конфліктів між раціональним і моральним, між свободою і необхідністю, свободою й рівністю. Виконання цього завдання передбачає глибокий філософський і політико-правовий аналіз поняття «свобода», усвідомлення вічних цінностей особистості й суспільства.

Розуміння свободи в юридичній літературі завжди було похідним від її філософського обґрунтування. Юридична наука не досліджувала проблему свободи в повному її обсязі, вона обмежувалася лише кількома істотними аспектами нормативно-ціннісного характеру. У загальнофілософському значенні свобода найчастіше розглядається як здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності. Свобода є незалежністю від будь-чого, можливістю діяти як завгодно, незв'язаністю нічим, за винятком законів природи. Пояснення сутності свободи завдяки зверненню до першопричин буття людини, її моральної основи було характерним для вітчизняних політико-правових мислителів кінця XIX – початку XX ст. До таких мислителів входить і М. О. Бердяєв.

Бердяєв Микола Олександрович (1874–1948) – видатний український і російський політико-правовий мислитель, релігійний філософ, публіцист. Бердяєва нерідко називають «філософом свободи», оскільки проблема свободи, насамперед свободи особистості, її відносин із державою, посідає головне місце у творчості мислителя. Він вирішував її з позицій оригінальної філософської концепції християнського персоналізму, у якій поєднуються два елементи –

аристократичне розуміння особистості, свободи і творчості з вимогою утвердження достоїнності кожної людини, найостаннішої з людей, і забезпечення її права на життя [1, с. 5].

Розглядаючи свободу в контексті християнства, М. О. Бердяєв пов'язував її з догматами творіння, гріхопадіння, спокути і спасіння та розумів як благодать, даровану людині Христом. При цьому був змушений визнати, що людина не вільна, адже вона приречена залишатися в «грішному світі» необхідності. Благодать як дар Бога і божественну необхідність учений розглядав як примус. Водночас свобода для М. О. Бердяєва неможлива без іншого догмата: «людині вирішувати». Звідси випливає, що людина не повинна зазнавати примусу ні внутрішнього, погоджуючи свої діяння з Божою волею, ні зовнішнього, якщо вона розуміє істину й добро як суспільну необхідність.

М. О. Бердяєв обґрунтував думку, що гріхопадіння – це стан грішного світу. Людина лише народжується в цьому світі. Звідси випливає, що гріховність полягає в самому світі, у природі, а не в людині.

Демонструючи непохитну віру в людину, учений стверджував, що людина в будь-який момент може стати на шлях реалізації духу. Духовне «я» людини реалізує абстрактні цінності в конкретній ситуації. Саме тому людина по-справжньому вільна, адже вона відчуває себе суб'єктом, здатним до повної самореалізації. У випадку відмови від свободи бути самим собою людина відмовляється від вищого в собі. Отже, свобода є конструктивною ознакою людської сутності.

Джерело свободи М. О. Бердяєв убачав у душі людини, а не в її душі чи тілі. Тому свобода є первісною стосовно буття. Мислитель розглядає свободу як глибинну, внутрішню енергію духу, як свободу духу. Свобода є не лише найвищою людською цінністю, а й важким тягарем, оскільки прийняття рішень неминуче пов'язане з постійним ризиком і відповідальністю. Свобода породжує страждання, вона не є легкою. Бути вільним значно складніше, ніж бути рабом, конформістом. Рабство – це, насамперед, структура свідомості. Люди нерідко відмовляються від свободи лише для того, щоб полегшити своє існування. Розчиняючись у масі, вони перекладають свою відповідальність на інших. Звідси випливає, що свобода є аристократичною, а не

демократичною. Людина, за М. О. Бердяєвим, повинна бути вільна тому, що вона не має права бути рабом, вона зобов'язана бути людиною. Свобода не може бути декларацією прав людини – це декларація її обов'язків. Особистість є категорією духовною. Людина може мати яскраву індивідуальність за відсутності особистості. Є талановиті люди, дуже своєрідні, які не є особистістю, оскільки не здатні до того опору, до тих зусиль, яких вимагає реалізація особистості.

Негативні наслідки боротьби за свободу, від яких застерігав М. О. Бердяєв, відчуває на собі кожна особистість, яка не хоче залишатися байдужим пристосуванням і повстає проти будь-яких зазіхань як на свою свободу, так і на свободу інших людей. Свобода передбачає впевненість у неможливості втручання будь-кого в особисті справи, у неможливості цюкування однієї людини іншою. Це дуже важливо для представників творчих професій, адже свобода є для них обов'язковою умовою професійної діяльності. Цю думку обстоював і М. О. Бердяєв: «Творчість невіддільна від свободи. Лише вільний творить. З необхідності народжується лише еволюція: творчість народжується зі свободи» [2, с. 368]. Немає гіршої та принизливішої залежності, як залежність від волі людської, від сваволі рівних собі. На жаль, залежність можлива не лише від рівних собі, а й тих, чиї амбіції і зухвалість є їхньою єдиною перевагою. У сучасному світі нерідко доводиться боротися саме з такою залежністю.

М. О. Бердяєв був упевнений, що демократизація суспільства може виявитися несприятливою для особистості, нівелювати її, звести всіх до середнього рівня. Людина є вищою цінністю, ніж суспільство або держава. Саме держава має забезпечити свободу й незалежність особистості. Призначення держави в житті людей функціональне. Вона може як звільнити людину, так і поневолити її. Держава рятує людину від колективізму, який поглинає особистість. У цьому полягає одна з місій держави. Вона як об'єктивне начало не стверджує, що їй цілком належить людина, держава претендує лише на частину людини. А суспільство, яке створюється людьми довільно, не знає меж своїм претензіям, воно може забрати людину цілком.

Тому неможливе примирення між претензіями особистості та суспільства, між прагненням до свободи та рівності. На глибоке переконання мислителя, свобода й рівність несумісні. Рівність становить небезпеку найстрашнішої тиранії, окремо взяті начала свободи й рівності не створюють досконалого суспільства, не гарантують прав людини [3, с. 76].

Свободу М. О. Бердяєв розумів не як вседозволеність, а як величезну цінність, що розсуває горизонти індивідуальності. Свобода не виводиться з повсякденного світу, вона божественна, у ній є вищий сенс. Мислитель не вважав свою концепцію завершеною, оскільки усвідомлював, що все зводиться до людини, її ціннісних установок. Справжній духовний аристократизм пов'язаний з усвідомленням служіння, а не власної привілейованості. Сутність достоїнства людини полягає саме в цьому.

Дослідження теоретичної спадщини М. О. Бердяєва, який розглядав світ на засадах людського духовного змісту, може бути передумовою для осмислення духовно-моральних проблем сучасного суспільства в усьому різноманітті протиріч як його духовного життя, так і політичних, соціальних та економічних відносин, причини яких слід шукати у людській природі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяєв Н. А. Царство Духа и царство Кесаря / Н. А. Бердяев; сост. П. В. Алексеева. – М.: Республика, 1995. – 383 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – С. 254–534.
3. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев; сост., предисл. и примеч. Л. В. Полякова. – М.: ИМА-Пресс, 1990. – 286 с.